

Vincas URBUTIS

LIE. *šipulys*, LA. *sipsna* – AIŠKŪS ŽODŽIAI ETIMOLOGIJOS
MIGLOSE

Kas dažniau susiduria su etimologijos dalykais, jau seniai bus spėjęs įsitikinti, kokią neįkainojamą vadovą šios srities darbininkams yra palikęs Ernstas Frenkelis. Jo žodynas – tai visos ankstesnės informacijos apie lietuvių kalbos žodžių kilmę išsamus sąvadas ir apibendrinimas, kur ne vieną likusią spragą autorius yra užpildęs dar ir savo paties aiškinimais. Iki šiol kokių nors svarbių praleidimų, rodos, labai nedaug tėra iškilę. Iš tokių gal ryškiausias būtų dėl lie. *svogūnas* – vėliau pasirodė, kad tai nėra žodis „be etimologijos“, kaip konstatuota žodyne, nes jau seniai O. Šraderis buvo užsiminęs jį esant skolinį iš tiurkų kalbų (A. Sabaliauskas, – MA Darbai 2(5) (1958) 174; S. Wikander, – Die Sprache XVIII (1972) 195 – pastarojoje vietoje ne tik plėtojama toliau Šraderio mintis, bet dar, tegu ir nedrąsiai, keliamas klausimas, ar tiurkai savo ruožtu nebūsią tą žodį gavę iš armėnų). Ne visus aiškinamuosius žodžius, beje, žodyne lengva surasti, tad retkarčiais galima ir suklysti, tariantis aptikus vienokią ar kitokią spragą (pvz., *apydėmė* paslėptas s.v. *dimstis*, o skolinys *aptavóti* – straipsnyje *-tavoti* (!), ir čia negelbsti nė žodyno pabaigoje esanti neantraštinių žodžių rodyklė, į kurią tų nelaimėlių nepakliūta).

Tai, kad atskiro aiškinimo reikalingi žodžiai toli gražu ne visada žodyne eina savarankiškais leksikografiniais vienetais, randamais deramoje alfabetinėje vietoje, atsiliepia ir turiniui, dėstymo aiškumui. Artimai giminiškų žodžių pateikimas viename žodyno straipsnyje pats savaime gal ir nelaikytinas yda. Kliūva tai, kad žodžiai labai dažnai grupuojami, skirstomi į straipsnius atsitiktinai (ypač mėgstamos žodžių krūvos su to paties balsių kaitos laipsnio šaknimi), nepaisant jų darybos santykių ir reikšmių. Antraštinis žodis ne sykį parenkamas irgi atsitiktinai (juo paimamas, pavyzdžiui, ne pamatinis žodis, o, atvirkščiai, jo vedinys, plg. dkt. *spangys*, į kurio straipsnį įjungtas bdv. *spaňgas*; ypač įprasta vedinius – kartais tiek aiškius, kad jų galėtų ir nebūti etimologijos žodyne – lyg tyčia visai atskirti nuo jų pamatinio žodžio ir surašyti prie vieno kurio iš tokių darybiškai tarpusavy tiesiai nesantykiaujančių vedinių, plg. str. *spėjinėti* su *spėjėjas*, *spėjikas*, *spėjinys* ar *troškimas* su *troškinti*, *trōškis*, *troškūs*, *troškulys* ir net šių veiksmažodžio *trōkšti* vedinių tolesniais, antrojo laipsnio, vediniais *troškìnimas*, *troš-*

kūmas, troškulingas). Neapgalvotas žodžių grupavimas ir nepakankamas įsigilinimas į giminiškų žodžių darybos ir reikšmės santykius paprastai eina kartu, yra vienas nuo kito priklausomi. O kai žodžių tikrieji tarpusavio santykiai neatskleisti, gali net pati jų giminystė pasirodyti esanti neaiški, neįrodyta. Tada ir giminaičių paieškos kitose kalbose netenka tvirto pamato, virsta veikiau paprastu spėliojimu. Etimologijos srityje, žinoma, dar daugybė neaiškumų kiekviename žingsnyje. Tačiau šį sykį norima pakalbėti apie kiek kitą dalyką – savaime aiškių (kurių susidarymas matyti iš dabartinių santykių su kitais žodžiais) ar jau visiškai patikimai išaiškintų žodžių tarsi tyčinį gramzdinimą į etimologijos miglas.

Iškeltam dalykui pailiustruoti čia ir apžvelgiama viena žodžių grupelė, kurios du bene labiausiai nuskriausti atstovai nurodyti antraštėje. Žodžiui *šipulỹs* „šakaliukas, pagaliukas; medžio atšaiža; (dgs.) skeveldros, duženos, izos“ Frenkelio žodyne skirtame straipsnyje, pateikus porą fonetinių variantų (*šiuapulỹs, šupulỹs*) ir keletą jo vėdinių, tepasakyta, kad Būga skiriaš *šiēpti* šeimai (be šio, dar nurodytas str. *šipti*), tačiau geriau darąs Endzelynas, dėdamas prie s.i. *sépa-* „penis“, *síphā* „plona šaknis, vytis“, gr. *σκίπων* „lazda“, lo. *cipus* „smailus stulpas“, bet čia pat dar primintas Petersonas, lietuvių žodį atskiriaš nuo tų s.i., lo. ir gr. žodžių; pabaigoje pridurta, kad Būga dar pateikiaš le. *szyp(ut)ka* „stiegara“, *szyplac* „pešti, traukyti“. Tirsčiausios miglos, be jokių prošvaistėlių! Dairymasis po kitus straipsnius – *šiēpti, šaipýtis, šypsóti, švypsóti, šipti, šiùpti* (du str.), *čipti* – miglas ne tiek išblaško, kiek dar labiau sutirština. Sprendžiant vien iš žodyno, nesunku susidaryti įspūdį, kad veiksmažodžiai ne tik su daiktavardžiu, bet ir tarpusavy ne visi susiję. Ne veltui indoeuropeistas Merlingenas, nusiskundęs, kad baltų kalbose apstūs homonimai kelią daug sunkumų ir pridurdamas, kad ir Frenkelio žodyne jis dažnai norėtų detalesnių paaiškinimų, ką bendra turi vieni žodžiai su kitais, tarp pavyzdžių yra užsiminęs ir *šipti, čipti, šiùpti* „darytis neaštriam, bukti“ su *šiēpti* „viepti, dantis rodyti“ (W. Merlingen, – IF LXXXIII (1978) 42¹).

Pirmiausia reikia geriau žinoti, kas jau buvo anksčiau kitų rašyta dėl lie. *šipulỹs* ir, svarbiausia, pažiūrėti, ar Endzelyno ir Būgos nuomonių supriešinimas dėl to žodžio kilmės iš tikrųjų teisingas. Endzelynas dėl jo yra prasitaręs, rodos, tik sykį (– KZ XLIV 1911 58 = Endzelīns DI II 390), vienu vieninteliu sakiniu la. *sipsna* „drūta rykštė“ siedamas su lo., s.i. ir gr. žodžiais (jie pakartoti, išskyrus lo. *scīpio* „lazda“, ir Frenkelio atpasakojime), bet su išlyga, kad la. s- < *k̂*-, kam lyg pritariąs lie. *šipulỹs* (jis nurodė Miežinio *szipulys* „skala, šakalys“). Plačiau ir ne vieną kartą apie lie. *šipulỹs* yra kalbėjęs Būga. Iš viso pluošto lietuvių ir kitų kalbų žodžių, jo sietų su *šipulỹs*, į pirmąją vietą turėtų būti iškeltas lie. *šipinti* „skelti“, pateiktas netgi pasakyme (iš Veliuonės) *nu(si)šipinau šipulėlį* (Būga RR I 599), tačiau Frenkelio žodyne, deja, visai pra-

žiopsotas (įdėtas tiktai *šipinti* „bukinti“). Jau to vieno žodžio pakanka, kad iš sykio pasidarytų aišku, iš kur dygęs *šipulys*. Dabar, kai lengvai prieinama daug platesnė Lietuvių kalbos žodyno XIV tome sutelkta informacija, be *šipinti* „smulkiai skaldyti, tašyti, drožti, šipuliuoti“ (LKŽ jis pateiktas kaip *šipinti* „bukinti“ homonimas), panašiomis reikšmėmis dar galima nurodyti veiksmažodžius (ar jų variantus) *šipėti* (*šipa*, *šipėjo*) „trupėti, šiupėti“ (*nušipėti* dar ir „suskeldėti, nusilupti“), *šiupėti* (*šiupa*, *šiupėjo*) „trupėti, irti, byrėti; pleiskanoti, luptis; trintis, dėvėtis“, *šiūpti* „triušti, triaušėti; brigzti, spurti; trešti, trūnyti“, *šiupyti* (-ija/-yja, -ijo) „trupėti, irti; daryti, kad šiuptų, atsiluptų panagių oda“, *šiūpinti* (jau Būgos nurodyto *šipinti* fonetinis variantas) „trupinti, smulkinti“ (nuo jo veikiausiai neskirtinas nė *sušiūpinti* „suduoti, užtvoti“, LKŽ pateiktas s.v. 4 *šiūpinti*). Panašiomis reikšmėmis pavartojamas net centrinis grupės veiksmažodis (-)šiępti(s), plg. LKŽ 1 *šiępti* 4 (refl.) „sprogti, skleistis“: *Kad medis sprogsta, šiėpiasi lapai* (J); *Tuoj pradės šiėptis obelis* (Miežiškiai) ir 5 (refl.) „prasiskirti, skilti“: *Žiūrėkit, jūsų muštokė jau šiėpias* (Salāmiestis), 1 *iššiępti* 4 (refl.) „išskeisti pumpurus, išsprogti“ ir 5 (refl.) „atsirasti plyšiui, išsiskėsti“: *Da anądien keli loveliai padirbti, ale išsišiępę* (Salāmiestis); *Bulbos išsišiępę* (verdant sutrūkusios) (Daugėliškis), 1 *prašiępti* 3 „išskeisti“ ir 4 (refl.) „perskilti, praplyšti“: *Obuolys [kepamas] pukšterėjo ir prašiępė* (Kūpiškis); dar šalia įprastinio *šaipyti*(s) „vaipyti(s), pajuokti“ plg. *šaipyti* 5 (refl.) „darytis plyšiams, skilti“: *Prastos lentos – šaipos* (Salāmiestis)). Kur tik šalia daiktavardžio *šipulys* (*šiupulys*...) pažįstamas atsakantis „skilti“ ar panašios reikšmės veiksmažodis, ten jis, savaime suprantama, suvokiamas kaip to veiksmažodžio darinys, plg. opozicijas su abiem nariais iš to paties šaltinio *šipuliai* „skeveldros, aiženos“: *šięptis* „skilti, aižėti“ (Salāmiestis), *šipulys* „skeltinis šakaliukas, skala“: *šipinti* (*šipindamas nusišipink šipulį*, t.y. *atsiskiebk* J) ir kt. Panašios opozicijos bendrinėje kalboje lyg ir nėra, tačiau vargu ar galima laikyti dideliu nusižengimu žodžių darybos sinchroninio aprašo principams, jeigu platesniojoje (tritomėje) mūsų dabartinės kalbos gramatikoje, griežtai nesiribojančioje vien standartizuotuoju kalbos variantu, sykiu su *druzgulys* „šipulys, trupinys“, *skarulys* „skuduras, skarmalas“, *skutulys* „skutena; (dgs.) nuskusti užakuoto medaus dangteliai“, *sprogulys* „skeveldra; pumpuras“ ir kitais tokiais priesagos *-ulys* veiksmo rezultato pavadinimais pateikiamas ir *šipulys* (LKG I 372). Kadangi šio tipo vediniams labiau būdinga remtis intranzityviniais veiksmažodžiais ir balsių kaita nuo pamatinių veiksmažodžių nesiskirti, galima manyti, jog ankstėliau įprastinė opozicija bus buvusi *šipulys* : *šipti* „skilti“, tik vėliau, *šipti* netekus pirmąsios reikšmės, *šipulys* arba ėmė darybiškai remtis kitais panašios reikšmės veiksmažodžiais, arba, kur tokių šalia nebuvo, supaprastėjo, nustojo reikštis kaip gyvas darinys. Čia svarbiausia tiktai konstatuoti, kad *šipulys* daryba dar sinchroniškai suvokiama, o su tokiais žodžiais, tiesiai kalbant, etimologui net nėra kas veikti.

Lietuvių kalboje yra ir daugiau daiktavardžių, kurie darybiškai remiasi šios grupės „skilti, skelti“ ar panašios reikšmės veiksmažodžiais, pvz.: *šupiēnis* „įmuštas, suskilęs margutis“, *šuplià* „t.p.“, *šuplỹs* „t.p.“; *šuplià* „tarpas tarp dantų, pradantė, švarplė“; *šupl(i)à* „bedantis“, *šiùplius* „t.p.“. LKŽ XV, kur įdėti šie dzūkų žodžiai, vksm. *šupėti* nurodytas tik iš A. Kuršaičio žodyno, tad iš tikresnių šaltinių tuo tarpu reikia tenkintis jau minėtais *šiupėti*, *šiupinti*, *šiupýti*, *šiùpti*; *(i)u* vietoj *i* Frenkelis yra paaiškinęs, nurodydamas ir literatūrą, s.v. *šiùpti* (daugiau kitimo pavyzdžių pateikta autoriaus BEE 126⁸). Tarp kitko, visai natūraliai prie šių veiksmažodžių šlyja ir lie. *šiùpena* „pleiskana, bluzgana“ (: *šiupėti* „pleiskanoti, luptis“), LKŽ kažkodėl apdovanotas nevartotino žodžio ženkleliu (gal palaikytas barbarizmu), o po to dingęs ir iš DŽ³. Iš veiksmažodžio *šiēpti*, dar tebevertoto „skelti“ reikšme, priešdėlių vedinių yra atsiradę galūnių darybos daiktavardžiai *atšaiipa* „atšaiža, atskala, šeberkštis“ (su dem. *atšaipėlė*) ir *praššėpas* „įkirpimas drabužio apačioje, praskiepas, prarėžas“.

Būga trumpai, bet kartu pakankamai yra paaiškinęs ir svarbiausius grupės žodžių reikšmės skirtumus, kurie vėliau tarsi kokia neperžengiama semantinė praraja taip trikdė Merlingeną ir gal dar ne vieną Frenkelio žodyno vartotoją. Vksm. *šiēptis* „vieptis šypsantis“ bei *pašiēpti* „pajuokti“ reikšmės atsiradimą jis parodė, vien aiškindamas reikšmę tokiais rusų ir lenkų žodžiais, kurie yra nuėję tokį pat semantinės raidos kelią. Tas aiškinimas kiek platesnis nei kur kitur 1922 m. Endzelynui rašytame laiške, ir jį čia galima pakartoti: *šiēptis* „о-скаливать (|| *skėlti*) зубы, oszczenyc [= ...rzyć] się (|| *skirti*, vok. *scheren*)“ (Būga RR III 878; panašiai paaiškintas ir *pašiēpti* II 316). Nors jau tų dviejų paralelių turėtų visai užtekti, dar galima priminti, pvz., s. sl. *sklabiti sę* „šypsotis“, č. *šklebiti sę* „šypsotis, šaipytis“, *ošklíbati se* „t.p.; vaipytis, maivytis“, s. isl. *skelpa* „grimasa“, norv. trm. *skjœpa* „vieptis“ šalia č. *šklebiti se* „žiojėti, vertis“, slov. *šklabina* „plyšys, skylė“, s. isl. *skolpr* „kaltas, skaptas“, v.v.ž. *scholpe (schulpe)* „kiaukutas; žvynas“ ir kt. – toliau jie giminiški ir su lie. *skėlti*, tik turi išplėstinį kamieną (su ide. *-b-). Poroje vietų *šiēpti* „darytis neaštriam, bukti“ šiai žodžių grupei Būgos priskirtas visai be atskirų komentarų (Būga RR I 600, II 618), ir tik sykį nurodant reikšmę įjungta pastabėlė dėl jos genetinio suvokimo: *šiēpti* „тупеть, т.у. атšieпти savo ашменis“ (Būga RR II 316). „Skaidyti, dalyti, smulkinti (kuriuo nors įrankiu)“ semantikos veiksmažodžius labai įprasta pavartoti reikšmei „(at)buk(in)ti, (at)šip(in)ti“ perteikti, pridėjus tam tikrus priešdėlius, plg. *kīrsti* – *at(si)kīrsti*, *pjáuuti* – *at(si)pjáuuti*; ilgainiui iš priešdėlių vedinių tą reikšmę gali perimti ir pamatinis (nepriešdėlinis) veiksmažodis, plg. su lie. *kr(i)ùšti* „grūsti, smulkinti, daužyti“ – *at(si)kriùšti* „at(si)pjauti“ giminišką slov. *křhati* „smulkinti, skaidyti, trupinti“ – (jau ir be o-, s-) *křhati* „(at)šipinti, (at)bukinti“.

Paaikškęjus, kad *šipulỹs* yra pačioje lietuvių kalboje pasidarytas žodis, dėl jo dairytis po kitas kalbas nebėra ko. Kas kita, jei norima susidaryti visos paliestos žodžių gru-

pės platesnį etimologijos vaizdą. Giminaičių už lietuvių kalbos ribų paieškos jau turėtų būti gerokai lengvesnės, išsiaiškinus, kad mūsiškės žodžių grupės centrinių žodžių *šiēpti(s)*, *šipti* senesnė reikšmė bus buvusi (maždaug) „skelti (skilti), skaidyti(s), (at-)skirti“. Pirmiausia akys krypsta į artimiausią kalbą – latvių. Būga iš latvių kalbos artimiausių atstovų čia norėjo matyti tiktai *sipsna* „(drūta) rykštė“ (Būga RR I 600, II 316, 618). Būtent dėl šito latvių žodžio, o ne dėl lie. *šipulys*, jo skyrimo prie *šiēpti* šeimos (kaip klaidingai atpasakota etimologijos žodyne), išsiskyrė Endzelyno ir Būgos nuomonės. Tai gerai matyti iš Būgos dėstymo: tik priėjęs prie la. *sipsna* ir įtraukdamas pastarąjį į *šiēpti* giminaičių ratą, jis įspėdavo, kad kitaip tą žodį yra aiškinęs Endzelynas. Antra vertus, tiesiog sunku įsivaizduoti, kad Endzelynas, Būgai akivaizdžiai parodžius, kaip lietuvių kalboje pasidarytas *šipulys*, būtų galėjęs su juo nesutikti. Kad Būgos aiškinimas visiškai patenkino Endzelyną, galima spręsti iš to paties la. *sipsna* vėlesnio etimologijos komentaro ME III 842, kur, skirtingai nuo KZ XLIV 58, lie. *šipulys* jau nebeužsimenamas (pridurtą pastabą „kitaip Būga KSn. I, 291“ [= Būga RR II 316] ir čia, savaime suprantama, reikia taikyti tik latvių žodžio aiškinimui).

Daugiau giminiškų žodžių Būga rado slavų kalbose. Lie. *šiēpti* (ir kitų tos grupės žodžių) š- kildindamas iš ide. **ks-* – o tai jau leidžia dairytis į slavų žodžius su *ch-* ar (dėl vadinamosios slavų pirmosios palatalizacijos) *š-*, kurių pradiniame priebalsyje kaip tik neretai įžiūrimas junginio **ks-* atšvaitas – Būga minėtų baltų žodžių giminaičiais laikė r. *uun* „dyglys“, s.-ch. *šip* „tokia vinis, smaigalys“, luž. a. *šip* „strėlė“, le. *szypulka* (ir *szypka*) „plunksnos stiegara, vynuogių kekė be uogų“, *szyplac* „krapštyti, pešioti, skabyti“ (< sl. **šipǫljati*). Iš kitų, tolimesnių, indoeuropiečių kalbų jis teužsiminė s.i. *ksíp-* „pirštas“.

Norėdamas žodžius iš ide. **kseip-* (: **ksip-*) parodyti dar platesniame etimologijos kontekste, Būga priminė, kad greta būta ir ide. **skeip-* (: **skip-*), iš kur *skiēpti* „skėsti, daryti spragą, skylę; (refl.) skirtis, skleistis“, *skiēpas* „skiepūglis“, *skypata(s)* „skiautė, skuduras, skutas“, la. *škipasts*, *škipsnis* „žiupsnis“, sl. **ščipati* „žnybti; pešti“ (r. *уу-нать...*). Labai artimi fonetiškai, abiejų grupių žodžiai maždaug sutampa ir semantiškai – abejur pamatinė reikšmė yra „skelti, skaldyti, skaidyti, atskirti“. Kaip žiūrėti į **ks-* ir **sk-* kaitaliojimąsi, nėra visiško sutarimo nė dabar, bet patį tokių atvejų buvimą vargiai galima neigti. Tiesa, iš tų keliolikos gretinimų, kuriuos specialiai šiam dalykui (ir kartu lie. š- vietoj ide. **ks-*) parodyti kita proga buvo pateikęs Būga (RR III 720), dabar gal tik keletas begalėtų būti skiriami prie pakankamai patikimų.

Koks Endzelyno ir Būgos aiškinimų likimas, kaip į juos žiūrima ir kaip reikėtų žiūrėti šių dienų etimologijos akimis? Dėl Endzelyno iš pradžių reikia pasakyti, kad jo vėlesnė (žodyne randama) užuomina apie la. *sipsna* kilmę skiriasi nuo ankstesnės ne vien tuo, kad nebeužsimenamas Būgos paaiškintas lie. *šipulys*. Ribodamasis galimų gi-

minaičių paieškomis vien tarp artimos leksinės reikšmės žodžių tegu ir tolimesnėse kalbose, ši syki jis atsiduria aklakelyje ir turi sustoti vos priėjęs prie indų. Dabar jau nebebuvo galima tarp s.i. *śíphā* „plona šaknis, vytis“ ir *śépa-* „penis“ rašyti „ir“, jį reikėjo keisti jungtuku „arba“, nes ilgainiui vis labiau įsitvirtino nuomonė, kad tuodu žodžiai formaliai sunkiai susiejami (vienur aspiruotas, kitur paprastasis *p*). Negalėdamas vieno ar kito pasirinkimo rimčiau argumentuoti, į spėliojimus Endzelynas nesileido, todėl nebeužsiminė nė tų la. ir gr. žodžių, kuriuos anksčiau buvo nurodęs kaip potencinius giminaičius. Petersonas, kaip tik aiškiai kėlęs reikalą nejungti tarpusavy s.i. žodžių, neseniai iš Endzelyno sužinotus la. *sipsna* ir lie. *šipulys* tesiejo su s.i. *śíphā*; tolesnį etimologizavimą remdamas į gr. κίφος „vainikas“, jis jau tarėsi galįs rekonstruoti ide. **kīph-* „(dkt.) pinamoji vytis, šakelė; (vksm.) pinti“ (H. Peterson, – Glotta IV (1913) 298). Tačiau Endzelyno pasirinkimo Petersonas, kaip matyti, nenulėmė. Vėliau pasirodė, kad ne kažin kas iš to etimologizavimo ir išėjo. Dabar paprastai manoma, kad gr. κίφος yra vietoj *σκίφος ir aiškintinas kitaip (Frisk I 861). Indų-iranėnų kalbų specialistai irgi priversti konstatuoti, kad s.i. *śíphā* „plaušinė šaknis, vytis, bruikštas“ tebėra patikimai neišaiškintas, nors, drąsinami ankstyvojo Endzelyno ir Frenkelio, jie sykiu dar deda šiokių tokių vilčių į galimą sąsają su atsakančiais baltų daiktavardžiais (Mayrhofer III 338 t.; bent kiek optimistiškiau dėl i.-iran. žodžių, bet visai neužsimindamas baltų, Абаев III 183 t.). Jeigu pagaliau būtų atsižvelgta, kad tie baltų daiktavardžiai – tai iš tikrųjų tik vėlyvi dariniai ir kad jų reikšmę nederą tapatinti su pirmine šaknies reikšme, šaknį ide. **kīph-* „plona lanksti šaka ar šaknis“, šiaip taip (su klaustuku) dar išsilaikiusią Pokorno indoeuropiečių kalbų žodyne (Pokorny I 598), reikėtų pripažinti niekuo nepagrįsta rekonstrukcija, kurios būtina visiškai ir kuo greičiau atsisakyti.

Atpasakojant Būgą, vertingiausi dalykai, dar juos kiek paryškinant bei praplečiant, jau buvo iškelti – tai lie. *šipulys* susidarymo ir veiksmažodžių semantinės raidos, jų pradinės reikšmės nušvietimas. Tačiau į giminaičių paieškas už baltų kalbų ribų Būga leidosi rizikingu keliu, vadovaudamasis dar nepakankamai pasitvirtinusia ir pripažinta prielaida, kad lie. *š-* gali būti iš ide. **ks-* (kuris savo ruožtu kaitaliojasi su **sk-*). Šiuo atveju veikiausiai jo susigundyta Iljinskio paskelbta sl. **šipъ* interpretacija (Г. Ильинский, – РФВ LXX (2) (1913) 257 t.; – Изв ОРЯС XX 3 (1915) 103), tačiau jos laikytasi ne iki galo; Iljinskis, rekonstruodamas ide. **ksei-* „pjauti, kapoti“, pirmiausia orientavosi į gr. ξίφος „kardas“ (jau anuomet kitų įtarta, kad tai skolinys iš Rytų, ir dabar tokia pažiūra dar labiau įsitvirtinusi, žr. Frisk II 336 t.), Būga, kaip jau sakyta, iš tolesnių galimų giminaičių teuzsiminė Iljinskio neliestą s.i. *ksíp-* „pirštas“. Iljinskio etimologija pasisekimo tarp vėlesnių slavistų neturėjo: arba buvo kritikuojama dėl nepatikimo siejimo su graikų žodžiu (Фасмер IV 440), arba visai nu-

tylima (Machek² 499). Būgos pastangos savaip sustiprinti Iljinskio aiškinimą baltų kalbų pavyzdžiais gal bus likusios slavistų visai nepastebėtos. Kartu reikia konstatuoti, kad kaip kitaip įtikinamai paaiškinti sl. *šipъ kol kas irgi dar niekam nėra pasisekę. S.i. *kšip-* tebėra gal dar neaiškesnis – tas izoliuotas daiktavardis tik su didelėmis abejonėmis šliejamas prie s.i. *kšipáti* „meta, sviedžia“ (manoma, kad šio kamienas buvęs **kšvip-*, tik dėl disimiliacijos *v* išnykęs), kuris vėlgi ne per tvirčiausiai siejamas su formaliai ne visai sutinkančiu r. *шубать* „mesti“ (Pokorny I 625, Фасмер IV 435, 440, Mayrhofer I 289, Mayrhofer² I 432, 437).

Ieškant šiems baltų žodžiams atliepinių kitose kalbose, patikimiau būtų jų š (la. *s*) traktuoti tradiciškai, t.y. laikyti dėsningu ide. **k̃* (arba ir *s̃k̃*) palikuoniui. Taip, beje, darė ir Endzelynas, tik jam sutrukdė bent kiek toliau paėjėti la. *sipsna* atskyrimas nuo kitų baltų žodžių (ir jų pamatinės reikšmės neišsiaiškinimas). O la. *sipsna* – ne toks jau mįslingas žodis, kad su juo iš sykio reikėtų belstis į tolimąją Indiją. Jam išsiaiškinti visai pakanka baltų kalbų. Retas la. *sipsna*, reikšme „drūta rykštė“ Ulmanio nurodytas iš vienos šnektos palei Lietuvą – Jaunesavos (U I 257), ME I 842 dar cituojamas iš latvių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios literato K. Alksnio-Zundulio (kilusio nuo tos pusės), žodį vartojusio vaikų pėrimo, lupimo priemonei vadinti (tad maždaug reikšme „bruikštas, diržas“). Iš gerokai toliau į rytus esančios šnektos dar žinomas *sipsna* (junginyje *linu sipna*), paaiškintas sinonimu *škipсна* ir ME įdėtas atskirai nediduku (vienos eilutės) straipsniu, vadinasi, laikomas homonimu. Sinonimo *škipсна* „sruoga, pluoštas, kuokštas; žiupsnis“ (yra ir retesni *škipснана*, *škipснате*² „žiupsnelis“) kamienas morfemiškai dar skaidosi, nes šalia žinomi *škipasts* „žiupsnis, truputis“, *škipста*, -e, -s „sruoga; žiupsnis“, *škipsts* „plyšys“ ir kt., tačiau daryba jau išblėsus, ir išnykusiam pamatiniam žodžiui susekti jau reikia pasitelkti lie. (šalia *skypata(s)* „skiautė, skutas“, *skypulėlis* „griežinėlis“ išlikusius) *skiēpti* „skėsti, spragą daryti, ardyti“, *skipstýti* „dalyti, skirstyti“, toliau, jei nepakanka, dar, pavyzdžiui, r. *шунать* „gnybti, pešti“. Visai panašiai yra susidaręs dar kitas sinonimas la. *škiēсна* (*škiēзна*) „plaušas, sruoga, pluoštas“ (šalia ir *škiēдра* „pluoštas (vienur linų, kitur medienos); plaušelis, skaidula; lino stiebelis“, plg. lie. *skiedrà* „drožiant, tašant, obliuojant atskiriama medžio dalelė; drožtinė lentelė stogui dengti“), tik jo daryba lengviau įžiūrima, dar net ne visiškai išblėsus, nes šalia tebėra pamatinis veiksmazodis la. *škiēst* „(trm.) plėsti, pjauti“ (plg. lie. *skiesti* „skaidyti, skirstyti į dalis, (at-, per-)skirti“), dažniausiai, beje, bepažįstamas naujesnėmis reikšmėmis „tašyti; švaistyti, eikvoti“. Dėl artimos reikšmės ir darybos čia dar galima prišlieti la. *škepsne* „sruoga, pluoštas“ (šalia *škepsste* „t.p.; žiupsnis“) su lie. *skėpsné* „(mėsos, lašinių) skiltelė; audinio, odos, kailio skiautė; skiedra, šipulys“, tik šiuo atveju, deja, ieškomas pirminis veiksmazodis nė vienoje baltų kalboje, rodos, nėra išlikęs, tad reikia tenkintis antriniais (lie. *skapóti* „gremžti,

skaptuoti“ ir kt.), o toliau pasitelkti r. *уенáнь* „skelti, skaldyti“ ir kt. (tačiau la. *skapsna*, -e „pluoštas, sruoga; žiupsnis“ paaiškinti bemaž pakanka vien lie. *skapti* „drožti, skaptuoti“). Pateiktas darybos kontekstas verste verčia manyti, kad la. *sipsna* turėtų būti ne kas kita kaip priesagos -*sna* veiksmo rezultato pavadinimų darybos tipo atstovas, padarytas iš veiksmažodžio **sip-* „skelti (skilti), (atsi)skirti“ (tad kol nebuvo supaprastėjęs, jo darybos reikšmė galėjo būti „kas atskelta (atskilę) ar atskirta (atsiskyrę)“). Tas darybos tipas latvių kalboje (kaip ir lietuvių) niekad nebuvo labai darus; nedaugelis jo atstovų bene dažniau yra supaprastėję (dezetimologizavęsi), gyvų darinių yra vos vienas kitas, iš kurių skaidriausias gal bus la. (trm.) *lupsna* „gabal(iuk)as, skepsnė“ (: *lupt* „lupti, plėšti“, plg. *pavalgu viņš patērēja, pa lupsniņām vien lupinādams*) ME II 515, EH I 763; galima dar priminti la. (trm.) *luksna* „liūnas, klampynė, pelkėta lanka, lenkė“ (: *lukt* „linkti, kniubti“) ME II 511 (plačiau dėl šios šaknies žodžių rašyta Blt VIII (2) (1972) 208 su 2 išn.). La. *sipsna* „pluoštas“ ir *sipsna* „rykštė“ yra to paties darybos tipo ir iš to paties pamatinio veiksmažodžio. Sunkiau pasakyti (todėl gal ir nebūtina spėlioti), ar tai vienas ir tas pats darinys, ar du, atsiradę savarankiškai, nepriklausomai nuo vienas kito. (La. *šķiēdra* „pluoštas“ ir *šķiēdra* „lino stiebelis“ – veikiau tas pats darinys, dėl semantinės raidos įgijęs antrąją reikšmę, o formalus jo atliepinys lie. *skiedrā* – jau atskiras. Tačiau, pavyzdžiui, ne tik su jau minėtu la. *lupsna*, bet ir tarpusavy negali būti tapatinami skirtingų lietuvių kalbos tarmių dariniai *lupsnà* „lupena, žievė“ ir *lupsnà* „prastas gyvulys, stipena“. Žodynuose už tariamai vieno daugiareikšmio žodžio dažnai slypi keletas atskirų darinių).

Kad neliktų jokių abejonių, jog la. *sipsna* ir reikšmė „rykštė“ yra iš to paties „skelti (skilti), (atsi)skirti“ reikšmės pamatinio veiksmažodžio, dar reikia bent kiek pavyzdžių, kur tarp darybos opozicijos narių yra kaip tik šitoks semantinis santykis. Su tokiais pavyzdžiais bepigu, nes kalbose šalia minėtos reikšmės veiksmažodžių labai įprasti daiktavardžiai reikšmėmis „rykštė, žabas, bruikštas, lazda, kartelė“ (tokios ar panašios daiktavardžių reikšmės labai susijusios, dažnai eina kartu). Plačiau dairytis šiuo tarpu visai nebūtina, nes reikalingų pavyzdžių per akis jau vien latvių kalboje: la. *stupe* (-a, -s) „(lanksti) rykštė; drūta rykštė (su nuplaktomis šakomis); stiebas, šaka, žabas (su nulaužta, nukirsta viršūne); bruikštas, nulaužta šaka, žabas kam perti; nudėvėta (nudilusiais ražais) šluota“ – plg. gr. *στύπος* „lazda, kotas, stiebas“ ir *τύπτω* „mušu, smogiu, žeidžiu“, s. isl. *stúfr* „kelmas, gabalas; penis“ ir *styfa* „nukirsti, nubukinti“ ir kt. (Pokorny I 1034; Frisk II 813t., 945t.; Vries² 555, 557); la. *šķeista* (*šķeiste*, -s) „rykštė; plona kartelė; meškerykotis; klostis; virpsta“ (ir *šeikste* „rykštė; klostis; plona, ilga kartelė“ < *šķeikste? ME IV 14), ret. *šķiesta* (ar *šķiests*?) „rykštė, bruikštas“ (šis nuo jau minėto *šķiēsna* „plaušas, pluoštas“ formaliai skiriasi lygiai taip, kaip *šķipsta* (-s) „plaušas, pluoštas“ nuo *šķipsna* „t.p.“) : la. *šķiēst* (= lie. *skiesti*); *šķeste*

(*škęsta*) „(ilga) rykštė; (piemenų) bruikštas, virbas, žabas; klostis; kartelė, žalga“, *škęsts* „rykštė, bruikštas; plona, ilga kartelė; (nuo lentos atskeltas) šipulys smailiu galu“ (įsidėmėtinas reikšmių „rykštė“ ir „šipulys“ sambūvis!), *škęstra* (-s) „rykštė; plona kartelė; klostis; meškerykotis“, *škętra* „rykštė, žabas su šakomis ir lapais; kartelė; klostis“ : la. *šketēt* „(la.) atdalities“, *šketīt* „atpalaiduoti, išnarplioti, draikyti, kėtoti ; (refl.) spurti (išsivyti), rykšti“, lie. (*s*)*kēsti* (-ėčia, -ėtė) „plėsti, skleisti, (per)skirti“ (plačiau dėl šaknies *(*s*)*ket-* „skelti, skirti“ žodžių rašyta Blt X (2) (1974) 129–142 = BEE 68–84); *šķibene* „žabas, šaka ar viršūnė (stambesnė už vytį) kam perti“ (plg. ir *šķibiŗga* „truputis, žiupsnis“ – abu tik EH II 635) : la. *šķibūt* (*šķibēt*, *šķibuōt*) „genėti (kirsti, nukapati šakas), skabyti, skainioti“ ir dar plg. *šķiēba*² „plyšys“ EH II 639 : lie. *skiēbti* „skėsti, skelti“; la. *šķina* „rykštė, bruikštas; plona ir ilga kartelė; klostis; meškerykotis“, *šķinaga* „t.p.; nulupta vytelė sėtuvėms ar krepšiams pinti; (dgs.) šakos, žiogriai tvoroms tverti“ : la. *šķīt* (= lie. *skinti*).

Savaime suprantama, kad abejopo la. *sipna* numanomą pamatinį žodį kaip tik atitinka lie. *šipti* (: *šiępti*), kurio pradinė reikšmė „skelti (skilti), (atsi)skirti“, kaip jau buvo matyti, dar nesunkiai susekama. Ne pro šalį gal bus pridurti, kad ir lietuvių kalboje tarp šios šaknies žodžių pasitaiko tokių, kurie irgi eina rykščių, žabų ir panašių daiktų pavadinimais, pvz.: *šiparas* „žagaras, žabas“ (LKŽ, iš Upytės); dar plg.: *Iškirsti, neišgrėbti krūmaliai vadinasi šupulynai, žuburkštynai* (LKŽ s.v. *šupulynas*, iš Gegrėnų).

Įsitikinus, kad la. *sipsna* negalima skirti nuo lie. *šipulys*, o jų abiejų – nuo lie. *šiępti*, *šipti* ir kt., dar reikia pasidairyti, ar atsakančių veiksmažodžių nėra ir latvių kalboje. Pasirodo, yra – tai retas tautosakos žodis *atsiept*² (*zuobus*) „prašiepti (dantis), šieptis“, sykį nurodytas iš dainų (ME I 191), sykį – iš pasakų (EH I 165) rinkinio. Tokiu būdu paaiškėja, kad antrinė šio veiksmažodžio reikšmė jau seniai atsiradusi, bendra rytų baltams. Kur kas daugiau panašios semantikos žodžių latvių kalboje yra su *š-*. Jie susitelkę palei rytinį pasienį su Lietuva (pradedant maždaug nuo Bauskės vakaruose), labai giliai į Latviją neprasisiskverbdami (atokiausia vieta gal būtų latgalių Pilda). Tai lituanizmai, tarp kurių jau įsimaišęs ir vienas kitas į juos atsiremiaš pačių latvių darinys (žr. žodžius su *šaip-* ME IV 1, EH II 621, *šėip-* ME IV 14, *šip-* 18, *šip-* 19, *šiep-* 20, EH II 627). Vedinių buvimas jau Stenderio žodyne (1789) rodo skolinimą senokai prasiėdėjus. Aiškinantis semantinę raidą, šiokią tokią paspirtį teikia lituanizmo *šiept*² antroji reikšmė „skirtis, skėstis, plyšti, žiotis“ (apie senus batus, seno trobesio kertes) EH II 627 (tad galima tvirčiau manyti, kad ir lietuvių kalbos tarmėse dar pasitaikanti panaši reikšmė savo kilme nėra perkeltinė, o vietomis gal dar ir dabar tokia nelaikoma, nors taip ji kvalifikuojama LKŽ).

Lie. *šiępti(s)* jau ne sykį yra mėginta sieti su kitų indoeuropiečių kalbų žodžiais. Endzelynas prie ką tik nurodyto latvių atliepinio kaip galimus giminaičius iš slavų kal-

bų užsiminė r. trm. *cúnamь* ir le. *siepac*. Tas siejimas priimtinas ir dabar. Jis netgi tikresnis negu anksčiau, nes baltų veiksmažodžio pradinės reikšmės išsiaiškinimas pašalina dar galėjusias kilti semantinio pobūdžio abejones, tik reikia, žinoma, ir slavų kalbose labiau orientuotis į panašias reikšmes. Tie slavų žodžiai, ne per plačiausiai pažįstami, yra le. *siepac* (*siepnac*) „(sen.) traukyti, tampyti, draskyti, plėšyti; smogti, tvoti, trenkti; (audinį, drabužį) spurinti, brizginti, drengti“, ukr. *cínamu* (*cinhýmu*), *obcínamu* „(api)peš(io)ti, (ap)skainioti, traukyti“, *cínamuca* dar ir „draskytis, plėšytis, veržtis“, *cinohýmu* „jėga drykstelėti, papešti, tįstelėti“, r. trm. *cúnamь* „traukyti, tąsyti“. Fasmerris r. *cúnamь* (ir kt.) su lie. *šiēpti(s)* negretino, iš galimų giminaičių jis pirmiausia rinkosi s.i. *kšipáti* (o prie šio veiksmažodžio, kaip jau sakyta, kartais, nerandant geresnės išeities, šliejamas ir Būgos užsimintas *kšip-*). Kiti lie. *šiēpti(s)* yra mėginę sieti (neminėdami slavų žodžių) su visai kitais indų žodžiais – s.i. *śíprā* „ūsai; galvos puošmena (?)“ ir kt. (kur gal ir Endzelyno *śépa-* „uodega; penis“). Jeigu iš tiesų reikia remtis i.-iran. **šip-* „(uodega) mosuoti, vizginti“, kaip anksčiau yra manęs Friskas (o jis bene bus šių baltų ir arijų žodžių siejimo pradininkas, žr. Mayrhofer III 337 t., 374 t.), semantinė sąsaja su baltų veiksmažodžio pamatine reikšme „skelti (skilti), skirti(s)“ pasidaro sunkiai įsivaizduojama. Nepaisant kaip toliau būtų aiškinami indų-iranėnų žodžiai, Pokorno žodyne dar užsilikusio straipsnio *ķeip-* „vizginti, veidą viepti“ (543, su klaustuku) reikėtų, kaip ir ano su *šipulýs*, atsisakyti, būsimuose žodynuose nebe kartoti.

Baltų ir slavų veiksmažodžiai (lie. *šiēpti(s)* savo pamatine reikšme, le. *siepac* „draskyti, plėšyti“ ir kt.), sujungti su Pokorno žodyne prie **ķeipo-*, **koipo-* (543) sutelktais daiktavardžiais lo. *cippus* „baslys, smailus paminklinis ar pasienio stulpas (kolona)“, alb. *thep-* „smaili uola“ ir kt., palengvintų suvokti pastarųjų susidarymą. Tuo pačiu visus juos natūraliau sektųsi susieti su panašiai tarpusavy santykiaujančiais išplėstinės šaknies **skēip-* „pjauti, skirti“ (Pokorny I 922) žodžiais, kur, tarp kitko, galiausiai susieina ir Endzelyno (lo. *scīpio*, gr. *σκίπων*), ir Būgos (*skiēpti...*) skirtinguose kontekstuose užsiminti baltų žodžių giminaičiai. Vadinasi, galiausiai reikėtų kalbėti apie stambesnę giminiškų žodžių grupę, vienijamą bendros ir kartu įvairuojančios išplėstinės šaknies **(s)kēip-* || **(s)ķēip-*, o kad ta pati šaknis gali būti tai su veliariniu, tai su palataliniu priebalsiu, tai su judriuoju *s-*, tai be jo, šiandien tuo jau niekas nebesistebi.

Kad šiai, platesniajai, grupei priklauso žodžių ir su **k-*, pirmiausia galima įsitikinti iš lie. *įkypas* (*įkypùs*) „įstrižas, įžambus“, *įkypinaĩ* „įkypai, įstrižai“, *pākypas* „įstrižas“, esančių šalia tokios pat reikšmės *įskypas*, *įskypinas*, *paįskypùs* „kiek įstrižas“, *paįskypyn* „kiek įstrižyn“, *núoskypas*, *pāskypas*, *pāskypinas*, (žem.) *paskyp(i)uõ*, *paskypuĩ*. Tie būdvardžiai (irrieveiksmiai) tebėra gana aiškūs. Ypač tai tinka pasakyti apie

antruosius (su *sk-*), lengvai susiejamus su dar išlikusiu (nors jau retu) pamatiniu veiksmažodžiu *skiēpti* „skėsti, plėšti“ (plg. tokios pat motyvacijos ir darybos sinonimus *ižambūs* : *žem̃bti* „(įkypai) pjauti, sklembti“, *įsklimbas* : *skleñbti* „įkypai, ižambiai tašyti, pjauti, kasti, kirpti...“ ir pan.). Pirmųjų atraminiu veiksmažodžiu gal tikėtų laikyti (ret.) *kiēpti* „traukti, brėžti“, nors dabar dėl apkitusios reikšmės jis jau nebegali būti suvokiamas kaip pamatinis žodis. Kiti artimos formos veiksmažodžiai jau yra visai kitos semantikos, plg. *kỹpti* „nykti, menkėti, džiūti“, *keĩpti* „menkėti, silpnėti, liesėti; alpti; gaišti, stipti, mirti“, *kaĩpti* „t.p.“. Kad ir jie čia priklauso, matyti, be kita ko, iš to, jog *šiēpti(s)* pogrupyje irgi yra panašios semantikos atstovų, plg. *šĩpti* „menkėti, silpnėti; darbu varginti, skaudinti“; iš kitur plg. *skeĩbti* „menkėti, skursti“ : „(į)rėžti“, *gũrti* „silpnėti, nykti, glebti, pavargti“ : „trupėti, skaidytis“ (su *gurulỹs* „trupinys“). Iš latvių kalbos artimiausi giminaičiai galėtų būti (mažiau nutolę nuo pamatinės reikšmės) *ceĩpa* „kuodas, plaukų kuokštas“, *cĩpsla* „gysla; skaidula, pluoštas“ ir kt. Slavų kalbose tarp giminaičių su **(s)k-*, be bulg. *чун* „bukanosis; baužas; nupjauta *ausimi*, striubausis“, s.-ch. *čĩp* „išklibęs, netvirtai ką laikas“ (sl. trm. **čĩpъ* < **keĩpos*; dar plg. s.-ch. *čĩp* „vilnos kuokštas, žiupsnis“, bulg. *чун* „šaka, žagaras“ Słow. prasł. II 202); s. sl. *(ras)cēpiti* „suskaldyti“, slov. *cepĩti* „skelti, skaldyti, kapoti; (su)daužyti; skiepyti“ (šalia kurio yra platesnės geografijos sl. **cēpъ* „lazda, spragilas“) ir kitų, dar žinoma žodžių, semantiškai artimų lie. *kaĩpti*, plg. s. sl. *ocēpati* „sustirti, sustingti“, s.-ch. *scĩpati se* „t.p.“, č. *zcĩpati* „nustipti, kristi, padvėsti“; s. sl. *ocēpēnēti* „sustirti; nukeipti, nudžiūti“, č. *cepenēti* „stipti, kristi, dvėsti; (sen.) stirti, stingti“, r. *цenenēть* „stirti, (su)stipti; (ap)stulbti“ (Skok I 263, Фасмер IV 299, Słow. prasł. II 78, ЭССЯ III 184t.). Pastaruosius su lie. *kaĩpti* jau yra siejęs Fortunatovas. Frenkelis, aiškindamas tą žodį, pritarė Fortunatovo siejimui, tačiau neužsiminė, kad dar įmanoma tolesnė giminystė su *šiēpti(s)* ir kitais to veiksmažodžio artimiausios aplinkos žodžiais, kurių vieni pakartotinai, o kiti pirmą kartą buvo panagrinėti šiame rašinyje.